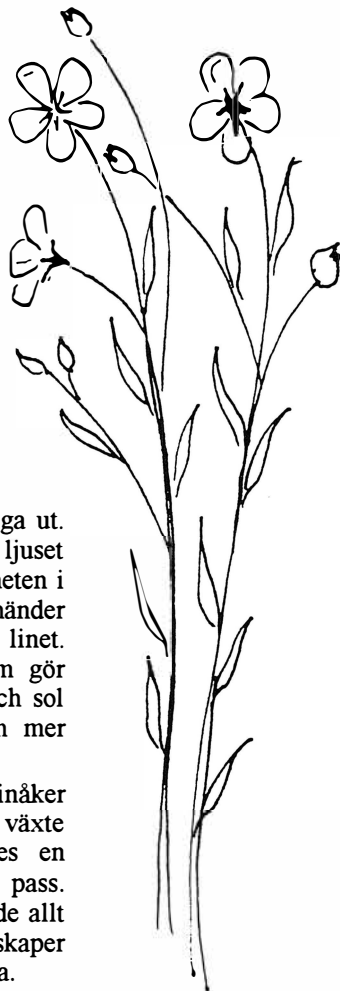

Linhantering på Sollerön

Våra vita kökgardiner ser inte alls märkvärdiga ut. Ändå händer det att blicken stannar till, när ljuset silar in mellan trådarna, och jag gläds åt skönheten i linets struktur och svagt skiftande färg. Det händer också att jag ägnar en tanke åt historien bakom linet. Det föds ur jorden omkring gården. Vad som gör linfröet till en tråd är inte bara näring, regn och sol utan framför allt ett arbete som blir mer och mer imponerande ju mer jag lär mig av det.

För ungefär tio år sedan sådde vi en liten linåker mest på skoj för att se hur växten ser ut. Linet växte och blev fint, och när det sedan ordnades en studiecirkel i linberedning, kom det väl till pass. Tack vare många kvinnor som fortfarande kunde allt om ämnet fick cirkeldeltagarna ta del av kunskaper och erfarenheter som snart kommer att försvinna.

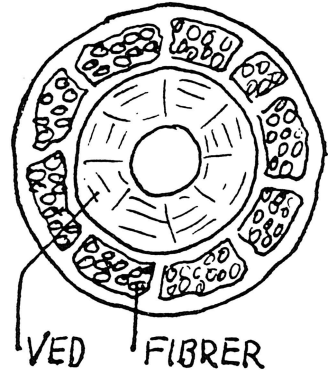
I boken *Grudbo* på Sollerön, en byundersökning som Nordiska museet gjorde på 30-talet står det: ... beredningen av linet visar en förbluffande primitivitet. Författaren menar förmodligen att redskapen är mycket enkla, och att arbetet utförs med endast muskelkraft.

Många med mig tycker att vi måste skriva ner allt om linberedning så som den utfördes på Sollerön innan det är för sent. De som har berättat för

mig är Elsa Wik-Larsson, Karin Björk, Bus Kristina Matsson, Frida Bohs, Karin Trapp och Lill-Anna Bälter. De har alla erfarenhet av linberedning och de har också berättat om vad de hört från äldre tider. De mest utförliga uppgifterna har jag fått från Håll Nils Matssons uppteckningar 1932 - 1933. De finns på Dialekt och folkminnesarkivet i Uppsala.

“Så läjné”

Vid nästan varje gård gjorde man på våren i ordning en linåker, “läjlot”. Det skulle vara väl bearbetad lerblandad jord så fri från ogräsfrö som möjligt. I slutet av maj, helst på Karolina-dagen, bredsåddes linet av en karl på gården. En gammal regel sa att det skulle sås efter solnedgången. Det såddes mycket tätt för att få långa strån med få förgreningar. Man kunde knappast rensa bort ogräs medan linet växte, då man riskerade att knäcka stråna. De senaste gångerna som linodling förekom använde en del en liten radsåningsmaskin, och då kunde man komma åt att rensa. Den linsort som förekom hade blå blommor. Ju längre linstråna blev desto bättre var det. “Långt läjn å mytjy pöjkär” kunde man tillönska ett ungt par.

Linstjälk i genomskärning

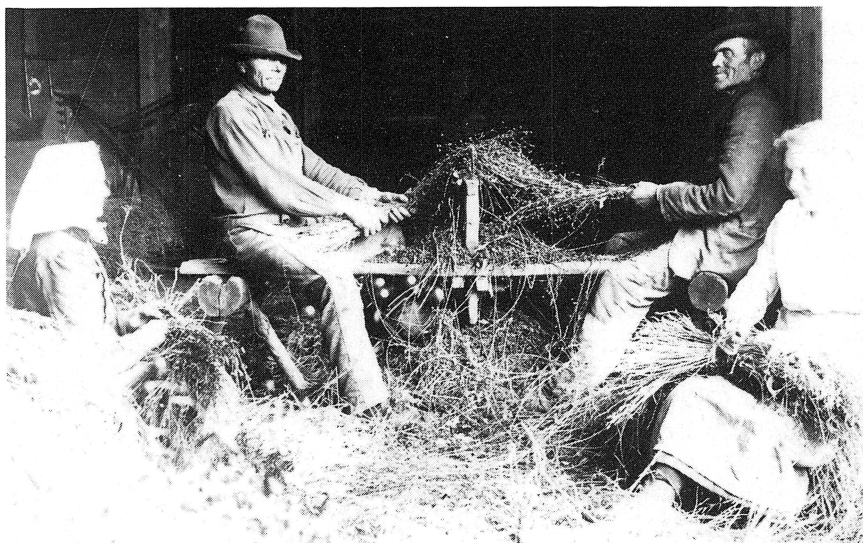
“Räjv läjné”

I slutet av sommaren när fröknopparna var mogna och växten började gulna var det tid för skörd. Ett sätt att prova var att slita lös en gren vid stråets övre ända. Om fibern var så hållbar att man kunde dra ur den ned till roten, var linet moget. “Läjnä va räjvënd, ä va dags å räjv läjné.”

Man ryckte upp linet med händerna och slog av jorden mot benet. En bunt så stor att den nätt och jämt rymdes i händerna kallades “jen fittjä”. Några buntar las ihop i kors över varandra och bands ihop i korsningen med några linstrån. Denna kärve kallades “je tyssa”. Kärvarna kördes hem till gården.

“Kämb åv knuppen”

Nu skulle fröhusen repas av. Redskapet hette linkam, “läjkamb” och bestod av en rad järntenar inslagna i änden av en plankstump. Denna fästes på mitten av en stadig bräda, som lades mellan två säten. Två personer satt på var sin sida av kammen och repade växelvis av knopparna på en “fittjä” i taget. Fröhusen fick ligga och torka på golvet, och om det behövdes kunde man torka dem i en torkstuga “töstugu” som fanns i varje gårdsklase. De

Fröhusen repas av och kärvarbinds.

Foto: Håll Nils Matsson

torra fröhusen krossades med t.ex. en kavel. För att skilja fröna från agnarna kunde man använda en kastskovel, "kastreku", eller en handdriven kastmaskin med fläkt som blåste bort agnarna.

Linfröna sparades till utsäde. Ibland kunde man koka linfrön tillsammans med humle till en stärkande välling åt en kalvko. Däremot har linfrön aldrig använts till människoföda.

‘Rät läjné’

Nu började det krävande arbetet med att befria linfibrerna från den ved som hållit den nästan meterlånga stjärken upprätt. Linet bars eller kördes till en vattenfylld grop, "läjgrop", där det lades på en träställning som sänktes ner under vattenytan och förankrades med några stenar. I vattnet finns naturligt förruttelsebakterier som ganska snabbt bryter ner det växtlim som fäster linfibrerna vid veden. Landrötning har inte förekommit här enligt mina sagesmän. Håll Nils skriver dock att undantagsvis kunde man "rät ätter bäckam".

I Gruddbo hade man "läjkäldor" strax norr om "kevelkald", som är en vattenrik naturlig källa ca 100 m väster om Korsgatan, d.v.s. korsningen mellan Soldvägen och Rothagevägen. I sankmarken väster om Rullbo fanns också lingropar. I norra Utanmyra och i Bengtsarvet gick man till

Agnmyren. Södra Utanmyra hade ett ställe vid "Långbrusgatu" i det stora dike som gick från Agnmyren åt sydväst. Ett annat var vid "Musåmör" i torvtågsgropar norr om Byrtjärnen, nära nuvarande golfbanan. Folket från Bodarna rötade i någon av vikarna nära Rävsnäs.

När man efter 2-3 veckor såg att veden lätt lossnade från fibern, tog man upp linet och hässjade det på ett par tre stänger. "Tyssan" delades och hängdes över stängen. Där skulle linet få hänga i flera veckor på hösten tills det var "esitort", hässjetorrt. Den slutliga torkningen skedde i torkstugan, "töstugu", som också användes vid torkning av säd och malt. Den hade en mur och eldstad i mitten och "lavar" runt väggarna. Efter flera eldningar var linet "töstutort".

Linet klubbas utanför torkstugan

Foto: Håll Nils Matsson

"Klubb läjnä"

Nu skulle linet klubbas, d.v.s. veden slås sönder. Det skedde med en stor eller liten träklubba. En man hanterade den stora klubban medan en kvinna vände och vred på linbunten så att alla strån blev krossade. Som underlag hade man en sten. Den lilla klubban höll man i höger hand och linet i den vänstra, om man inte hade hjälp av någon klubbare, "klubbär". Avfallet vid klubbningen, vedrester och fibrer användes till drev i väggar.

Linet gnuggas och snos ihop till knutar

Foto: Håll Nils Matsson

Med vantar på gnuggade man sedan linbunten och vred ihop den till en knut. Linet förvarades i säckar, varmt och fuktfrött, tills det skulle skäktas.

‘Skäkt läjné’

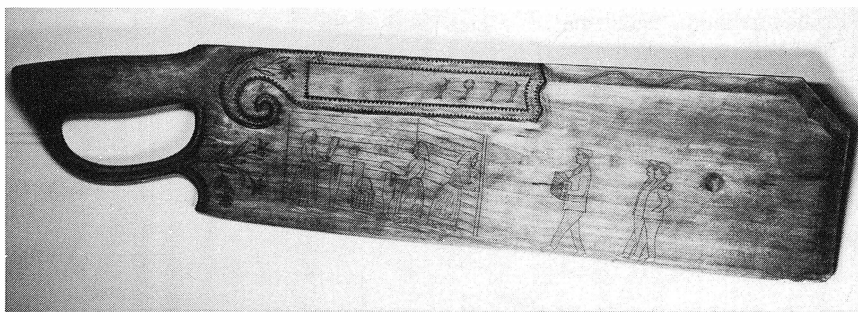
Skäktningen var det svåraste och drygaste arbetet av hela linberedningen. En skäktstol bestod av en upprättstående bräda med en ‘egg’ upptill och en stadig fot. Man löste upp en linknut och lade den över skäktstolens kant och höll i med vänster hand. I höger hand tog man skäktkniven, ‘skäкто’, och slog ur vedflisorna. Det gällde att noga gå igenom hela bunten, hålla i på olika ställen och vända bunten ut och in. När en bunt var färdigskäktad tvinnades den ihop på mitten. 20 buntar bands ihop till ‘jen läjmä’

Skäktningen var det enda linbearbetningsarbete som man tingade hjälp till. Redan vid gnuggningen räknade man ut hur många skäkterskor man skulle behöva, för att hinna med allt på en dag. Den dagen var en festdag med god mat, skoj och tävlan. Det fanns skäkterskor som kunde klara av 18 ‘läjmär’ d.v.s. 360 buntar på en dag. Ibland gjorde man en ‘fittjä’ av avfallet vid klubbningen. Den kallades ‘sunnärkunnfittjan’, för att den som åtog sig ett så svårt uppdrag borde få bli sonhustru i gården. ‘Jätä släjk så skäkträ’, sa man om den som inte skrapade av kanten på grötgrytan ordentligt. En skäkterska hade inte tid att vara så noga.

Skäkting

Foto: Håll Nils Matsson

Skäktniv

Foto: Erik Pettersson

Skäktniven, "skäкто", var ofta en present från en pojke till den flicka som han uppvaktade. Många gamla skäктоr visar prov på stor hantverks-skicklighet och konstnärlighet. Om dessa egenskaper hos friaren vägde tungt är dock tveksamt.

Om barnen sprang omkring och var i vägen kunde man skicka dem till en granngård för att låna "dunskaku", ett redskap som bara fanns i skoпрatet.

Om det var i slutet på arbetsdagen kunde de fråga efter slutmärket, "slutmörtj". De ovetande barnen lät sig luras och sprang förgäves från gård till gård.

Jag citerar Håll Nils när han beskriver en skäktdag:

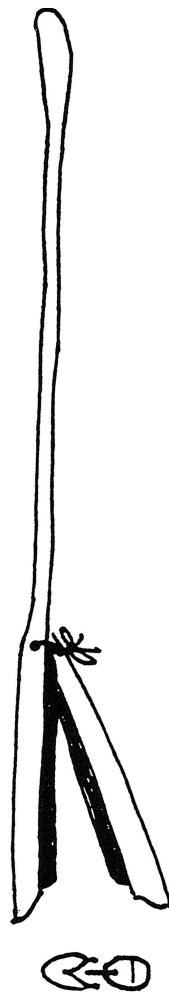
- Innan det ännu blivit ljus fick man "mångånsmål" bestående av "klämma-päron å stetj-tjöt" (potatismos och stekt kött) till "lislmidag" vid 11-tiden fick man smörgås och en sup, till "midag" gröt eller välling och till kvällsmål kokt kött och potatis. Då kraftprovet var slut för dagen och skäktarna kommo in till kalasbordet "va däm fullär i läjdamb bå utåni å inåni å ufärdågar så däm duvd sonär int få ändär upi munnän" (voro de fulla med lindamm både utan och innan och ofärdiga så att de kunde knappt få händerna upp till munnen).

Karin Trapp berättar att många blev "damsbjokär" så de fick ligga i feber efter en skäktdag. "Män summär vant a dö nå" (Men somliga hade inget obehag av det). Först de senaste gångerna på 40-talet använde de en trasa för näsa och mun, och det hjälpte. Vid den tiden hade man börjat använda "skäktmasin". Den bestod av två skäktblad som var monterade på en axel och drevs av elmotor. Avfall vid skäktning, dun, tröskades med slaga, skakades och kardades.

Håll Nils skriver: - När skäktningen börjat, fortgick den vanligen från gård till gård hela veckan ut och på lördagskvällen blev det dans, varvid det ofta gick lustigt till.

"Gärm läjné"

Efter skäktningen fanns det fortfarande rester av agnar kvar i linet. Nu skulle det bearbetas med "je gärma". Håll Nils översätter med stångklyfta. Den består av en trästång ca 1,20 m lång med en stjärt, "stjört", i ena ändan. I den andra är en järnskodd "tjäft". Man stöder stjärten mot golvet medan man håller om tjäften med höger hand. Linbunten håller man med vänster hand och drar den upprepade gånger mellan de hopklämda tjäftarna, tills alla agnar är borta.

Stångklyfta. Nederst i genomskäring

Behandling med stångklyfta

Foto: Håll Nils Matsson

“Byst läjné”

Nu återstod att sortera linet i olika kvaliteter. Det gjorde man med en häckla, “je bysta”. Det är ett bräde, ca 70 cm långt, med en upphöjning på mitten försedd med vassa järntenar. I vardera änden är ett hål som man kan trä över en spik nedslagen i en stubbe. På så sätt får man stöd när man håller bystan med vänster hand. I höger hand håller man linet och drar det mellan järntenarna. De fibrer man på så sätt kammar ur kallas tod. Den sämsta sorten kammas ur först. Den kommer från linplantans topp och kallas “tupp-tod”. Sedan kommer “väft-tod”, som kan duga att spinna inslag, väft, av. Därefter får man “varp-tod”, som har något bättre egenskaper och går att spinna varp, “ränngarn” av. Det som sedan är kvar är av prima kvalitet och kallas helt enkelt “läjn”.

På Sollerön har endast en sorts häckla använts.

Efter rötning och torkning kan man göra uppehåll

Häckla

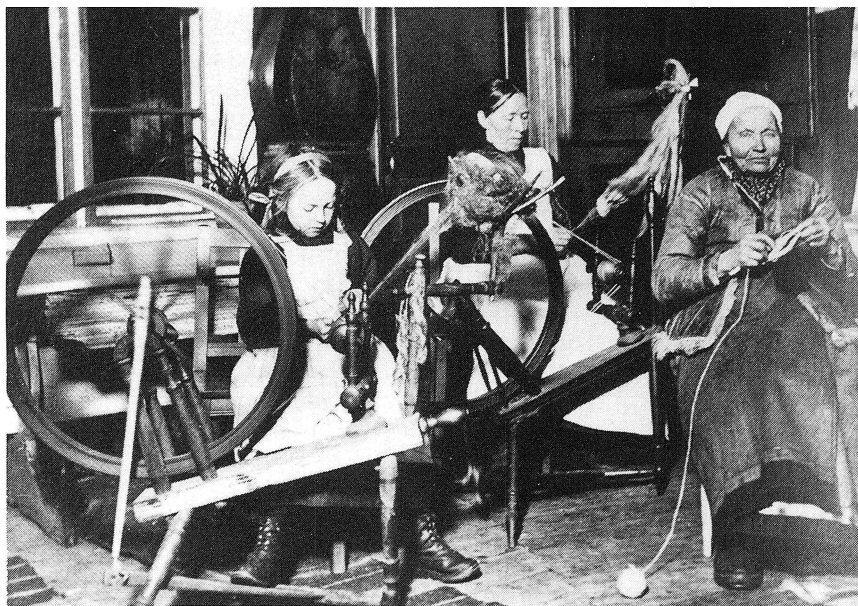
Häckling

Foto: Håll Nils Matsson

linberedningen i vilket stadium som helst utan att produkten försämras. Linet lär t.o.m. bli bättre. Ett talesätt säger: Ull blir mull, men lin blir gull. Om möjligt beredde man årets lin på hösten så att man kunde börja spinna efter jul.

“Spinn läjne”

Det var sed ända fram på 1900-talet att varje flicka skulle få en egen spinnrock. Den köptes vanligen av rockmakare från Hjulbäck i Siljansnäs. Där hade man tillgång till vattenkraft som drev svarvar, och spinnrockar och stolar blev viktiga handelsvaror. De lastades på en kälke, och så gick handelsresorna till omkringliggande socknar. Spinnrockarna är av vanlig modell, oftast målade mörkröda. På rockarmen sitter linfästet, “lislruttjän” eller “ärkålln” som är en äldre benämning. Det kan vara utformat på olika vis och ibland rikt utsirat. Det användes när man spann fint lin och den bästa sortens tod. För sämre tod och dun hade man en kräckla, “je krykäl”, som kunde bestå av en avskalad grantopp där det översta grenvarvet håller upp “todtappen”. Man kunde också svarva en trissa och sätta i pinnar runt kanten.

Spinning

Foto: Karl Lärka

Hur spinnrocken fungerar kan jag inte beskriva, men det gick ut på att tvinnas ihop linfibrerna till en jämn och tunn tråd. Det gick bäst om man höll till där luften var fuktig t.ex. i fåhuset. När man spann ull skulle det däremot vara torrt och varmt. Hela tiden skulle fingertopparna fuktas i munnen.

Man kunde spinna framåt eller bakåt, "framtär äld atter" d.v.s. spinnrockshjulet gick motsols eller medsols. Ibland tvinnade man ihop två trådar och då skulle det göras åt motsatt håll som trådarna var spunna.

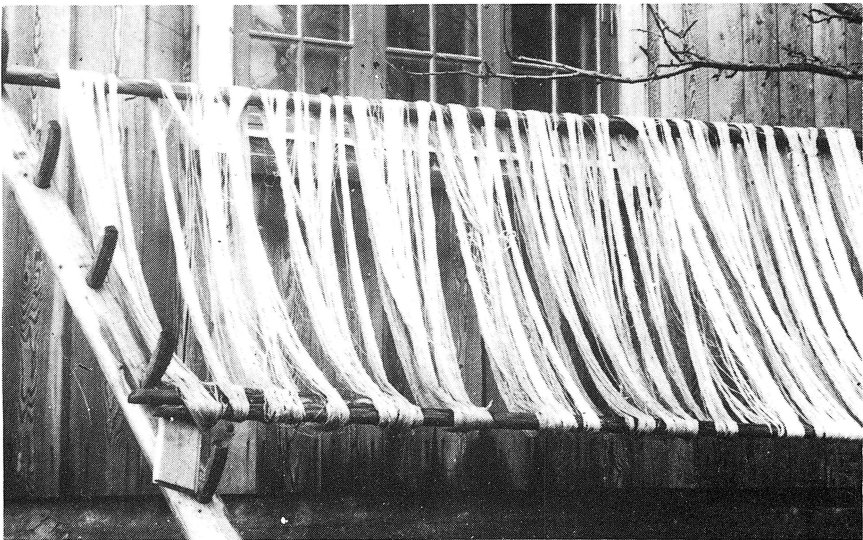
I äldre tider som Håll Nils berättar om, spann det finaste linet dels till lärftgarn, "lässgan", och dels till tråd. Särskild omsorg ägnades skräddartråd och den tråd som skulle bli becktråd. Något grövre tråd var lapptråd, nätråd och nottråd. Av grovt ohäcklat lin spann man garn för repslagning.

En liten flicka fick börja lära sig spinna i 7-8 årsåldern. Då fick hon förstås träna på mindre värdefullt tod. Det blev ojämnt i början, "änn bi ä såmä år ä änn bi ä såmä lär, ä nån tjillingskåll inmilå", än blir det som ett hår och än blir det som ett lår och något killinghuvud emellan. Så småningom kunde hon kanske spinna så fint, "grannt", att det rymdes något mer än en kilometer på en rulle.

På vintern när karlarna var borta i skogen och kvällarna var mörka och långa brukade kvinnorna gå tillsammans och ha "spinnkväld". Karin Trapp berättar att vid Korsgatan kunde man vara ett 20-tal spinnerskor i samma gård. Då sparade man på lyset och samtidigt hade man roligt, sjöng visor, skvallrade och berättade spökhistorier.

När spinrockens rulle var full, nystade man upp garnet på en härvel och fick härvor. De var indelade i pasmar, "båsn" 60 trådar i varje, vilka markerades med en tråd. Denna indelning underlättade arbetet med att räkna ut garnåtgången i en väv.

Härvorna lades i blöt, kokades i asklut i tre timmar och sköljdes därefter i minst fyra vatten. Om man blev färdig med spinningen tills i mars, passade det bra att hänga ut härvorna till torkning och blekning i vårsolen.

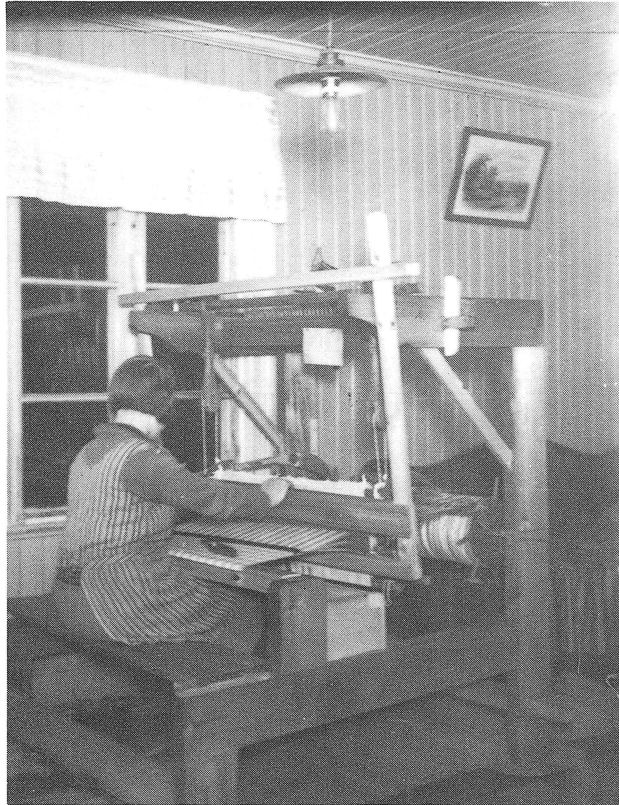

Linhärvor på blekning

Foto: Håll Nils Matsson

“Vevå”

Nu har vi kommit fram till den sista biten på linets väg till en färdig produkt, nämligen vävningen. På 1800-talet innan man började köpa bomullsgarn använde man linnevarp till nästan alla vävar. Mina sagesmän har dock aldrig använt linnevarp annat än till trasmattor. Den bestod av två sammantvinnade trådar, var stark och tøjde sig inte.

Vävning
Foto:

Förr tog man det finaste linet till lärft, det var en enkel tuskaftsväv som användes till fina ydelar och skjortor och andra dräkttillbehör. Mindre fint garn blev särkar, arbetsskjortor och sängkläder.

Under 1900-talet har man endast använt lingarnet som inslag. Man har aldrig vävt med fler än fyra skaft. Det finaste garnet blev dukar i olika varianter av daldräll. Dessa dukar användes också som överkast på de högt uppbäddade gustavianska sängarna som ersatte de gamla förlåtssängarna. Underlakan, "umbrädur", och tyg till underkläder vävdes i kypert, "snodn" Till arbetsskjortor köpte man blått och vitt bomullsgarn till varp och gjorde smala ränder. Trapp Karin berättar, att hennes far alltid ville ha dessa skjortor när han arbetade på sommaren. De klibbade aldrig vid kroppen hur svettig han än var. Handdukar med hemtillverkat lininslag är fortfarande i bruk i många hem på Sollerön. Till madrassvar med färgglada ränder kunde det duga med grövre todgarn.

Nu vill vi inte längre ha halmmadrasser, tunga lakan och hemvävda underkläder. Linfibers goda egenskaper kan emellertid utnyttjas också i det moderna sättet att leva. Lin tycks ha blivit modernt både när det gäller konstvävnad och vardagsvaror. Landskapsbilden i Riksdagshusets plenisal och Nobelfestens linnedukar är fina exempel. Sjukhusen behöver svala lakan till ömtåliga patienter. Tröjan i postorderkatalogen som jag fick i dag innehåller 55 % lin. Kanske kan svensk textilindustri ha användning för lin. Man kan alltid önska att det skall bli lönsamt att odla lin. Jag skulle nämligen inte ha något emot att se en blommande linåker när jag tittar ut under min "umbräds"-gardin.

Gudrun BråmÅ